

ІСТОРИОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 930:94(477)“1941/1944”

Юрій ЛЕВЧЕНКО

кандидат історичних наук, завідувач відділу інформаційно-бібліографічної роботи Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601 (hjcj@i.ua)

Yuri LEVCHENKO

PhD (History), Head of the Information and Bibliography partition Scientific Library of the National Dragomanov Pedagogical University, 9, Pyrogova str., Kyiv, Ukraine, 01601 (hjcj@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-7275>

Бібліографічний опис статті: Levchenko Y. (2020). Do zarubizhnoyi istoriografichnoyi ukrayiniky: Ihor Kamenets'kyu "Hitlerivs'ka okupatsiya Ukrayiny 1941-1944: doslidzhennya totalitarnoho imperializmu" (1956) [To foreign Ukraine historiography: Igor Kamenetsky "Hitler's occupation of Ukraine 1941-1944: a study of totalitarian imperialism"(1956)]. *Svit Clio* [Clio World], 1, 68-79. [in Ukrainian].

ДО ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРИОГРАФІЧНОЇ УКРАЇНИКИ: ІГОР КАМЕНЕЦЬКИЙ «ГІТЛЕРІВСЬКА ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ 1941–1944: ДОСЛІДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО ІМПЕРАЛІЗМУ» (1956)

Анотація. Мета та завдання дослідження. Метою цієї статті є актуальний науковий аналіз праці українського історика еміграції Ігоря Каменецького «Гітлерівська окупація України 1941-1944: дослідження тоталітарного імперіалізму» (1956). Автор статті робить спробу докладно й об'єктивно проаналізувати, схарактеризувати й оцінити цю частину наукового доробку історика, зокрема в контексті його оцінок основних засад, мети і цілей нацистської окупаційної політики щодо України. **Методологія дослідження** окреслена принципами науковості, історизму, об'єктивності. Наскрізне використання отримали методи історіографічного аналізу і синтезу. **Наукова новизна.** Ігор Каменецький – український емігрант, історик, професор політології Центрального Мічиганського університету (США). Народився 1927 р. у м. Рогатин Станіславського воєводства Польської Республіки (тепер – Івано-Франківська область України). Наприкінці Другої світової війни разом з батьками емігрував до Австрії, де вивчав історію. У 1949 р. переїздить до США, здобуває ступінь бакалавра історії, упродовж 1952–1957 рр. вивчає політологію в Університеті Іллінойсу та захищає докторську дисертацію. З 1957 р. і до 1995 р. І. Каменецький – доцент, професор кафедри політології Центрального Мічиганського університету в Маунт-Плезант. Викладаючи курс міжнародних відносин, активно працює в галузі науки, зокрема є членом редколегії журналу “Український історик”. І. Каменецького обирають представником Українського історичного товариства (УІТ), Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) і Української вільної академії наук (УВАН). До кола його наукових інтересів належали проблеми політики тоталітарних держав Європи у ХХ ст., німецька окупація України 1941–1944 рр. та історія українського державотворення 1917–1921 рр. Радянська історіографія сприймала науковий доробок І. Каменецького як «ворожу фальсифікацію» історії німецько-фашистської окупації України, а сучасні українські історики вважали його роботи, написані в 50-60-х рр. ХХ ст., застарілими. Зазначимо, що дослідник писав свої праці переважно на основі недоступних радянським історикам іноземних джерел. Його студії позбавлені радикальних ідеологічних підходів і висвітлюють проблеми історії Другої світової війни та окупації, що десятиліттями перебували на маргінесі радянської історіографії та були фактично заборонені для дослідження в СРСР. **Висновки.** У праці “Гітлерівська окупація України 1941–1944: дослідження тоталітарного імперіалізму” І. Каменецький уперше в історичній науці комплексно й на конкретних фактах довів стратегічне значення України для східноєвропейської політики А. Гітлера. На думку вченого, сільськогосподарський та сировинний потенціал були для нацистського диктатора вирішальними в його оцінках України як майбутнього “життєвого простору” для німецької сільськогосподарської колонізації. Після окупації України фюрер самостійно визначив її майбутнє як території для колонізації німецькими селянами. Саме тому ще в ході активних бойових дій на сході України нацисти готували правобережні українські землі до колонізації: очищували їх від «надлишків» місцевого населення, а вцілілих перетворювали на дешеву й слухняну робочу силу. Перше здійснювалося методами геноциду й терору (знищення єврейського населення, упродовження політики голоду, розстріли заручників, скорочення медичного обслуговування

місцевого населення). Друге передбачало знищення української інтелігенції, максимальне обмеження рівня освіти, зведення до мінімуму культурної діяльності, використання українського населення як робочої сили на теренах нацистської Німеччини. Однією з причин краху гітлерівської колонізаційної політики щодо України історик називає її принциповість і незмінність, тобто небажання фюрера враховувати наявні на окупованих територіях реалії, особливо після краху нацистського блицкригу.

Ключові слова: історіографія, Ігор Каменецький, нацистська Німеччина, Україна, окупаційний режим.

TO FOREIGN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY: IGOR KAMENETSKY "HITLER'S OCCUPATION OF UKRAINE 1941-1944: A STUDY OF TOTALITARIAN IMPERIALISM"(1956)

Abstract. The purpose and objectives of the study. The purpose of this article is a topical scientific analysis of the work of Ukrainian historian of emigration Igor Kamenetsky "Hitler's occupation of Ukraine 1941-1944: a study of totalitarian imperialism" (1956). The author of the article tries to consider in detail and objectively, analyse and evaluate this part of the scientific work of named historian, in particular in the context of his assessments of the basic principles, goals and objectives of the Nazi occupation policy towards Ukraine. **The research methodology** is outlined by the principles of science, historicism, objectivity. Methods of historiographical analysis and synthesis have been widely used. **Scientific novelty.** Igor Kamenetsky is a Ukrainian emigrant, historian, and professor of political science at the Central University of Michigan (USA). He was born in 1927 in Rohatyn, Stanisław Voivodeship, Republic of Poland (now Ivano-Frankivsk Oblast, Ukraine). At the end of World War II, he emigrated with his parents to Austria, where he studied history. In 1949 he moved to the United States, earned a bachelor's degree in history, studied political science at the University of Illinois from 1952 to 1957, and defended his doctoral dissertation. From 1957 to 1995, I. Kamenetsky was an associate professor and professor of political science at the Central University of Michigan in Mount Pleasant. Teaching a course in International Relations, he was actively involved in scientific activities, in particular, was a member of the editorial board of the journal "Ukrainian Historian". I. Kamenetsky was elected a member of the Ukrainian Historical Society (UHS), the Shevchenko Scientific Society (SSHs) and the Ukrainian Free Academy of Sciences (UFAS). His research interests included the problems of the policy of the totalitarian states of Europe in the twentieth century, the German occupation of Ukraine in 1941-1944, and the history of Ukrainian statehood in 1917-1921. The Soviet historiography viewed I. Kamenetsky's scientific work as an "enemy falsification" of the history of the Nazi occupation of Ukraine, and modern Ukrainian historians consider his works written in the 1950's and 1960's to be obsolete. We note that the researcher wrote his works mainly based on foreign sources inaccessible to Soviet historians. His studies are devoid of radical ideological approaches, and cover issues of World War II and occupation history that have been on the margins of Soviet historiography for decades and were banned from research in the USSR. **Conclusions.** In work "Hitler's Occupation of Ukraine 1941-1944: A Study of Totalitarian Imperialism" I. Kamenetsky for the first time in historical science comprehensively and on concrete facts proved the strategic importance of Ukraine for the Eastern European policy of A. Hitler. According to the scientist, the agricultural and raw material potential was decisive for the Nazi dictator in his assessments of Ukraine as a future "living space" for German agrarian colonization. After the occupation of Ukraine, the Führer independently defined its future as territory for colonisation by German peasants. That is why, even during the active hostilities in the Eastern Ukraine, the Nazis prepared the Right-Bank Ukrainian lands for colonisation: they cleaned them of "surpluses" of the local population. They turned the survivors into cheap and obedient labour. The first was carried out by genocide and terror (extermination of the Jewish population, the introduction of a policy of starvation, executions of hostages, reduction of medical care for the local population). The second provided for: the destruction of the Ukrainian intelligentsia, the maximum restriction of the level of education, the minimisation of cultural activities, the use of the Ukrainian population as a labour force in Nazi Germany. The historian named as one of the reasons for the collapse of Hitler's colonisation policy towards Ukraine its immutability, i.e. the Führer's unwillingness to take into account the realities existing in the occupied territories, especially after the collapse of the Nazi blitzkrieg.

Despite the limitedness of the source base of I. Kamenetsky's monograph, his work is characterised by eloquence, variety and representativeness of factual material, depth of analysis of problems selected for study, thoughtfulness and accuracy of author's characteristics, reasoning, conclusions and generalisations on most aspects of Nazi occupation policy in Ukraine. It is these advantages of the author's text that led to the fact that this "historiographical rarity" was actively quoted by domestic historians in the 1990s. At the same time, several conceptual approaches of the researcher, albeit on a quantitatively and qualitatively new and accessible to historians source base, were used as starting points in the analysis of the Nazi "New Order" in Ukraine during 1941-1944. In the historiographical context, other works by I. Kamenetsky are no less promising, in particular his monograph "German policy of living space in the Eastern Europe during the Second World War" (1957). However, this is the subject of further research.

Keywords: historiography, Igor Kamenetsky, Nazi Germany, Ukraine, occupation regime.

Постановка проблеми. Історія нацистського окупаційного режиму в Україні 1941-1944 рр. належить до кола наукових проблем, які активно розробляють на сучасному етапі. Нині українська історична наука перебуває в періоді активного вивчення тематики, що за радянської доби була або взагалі забороненою, або ж «небажаною» для дослідження. Історики, які дотримуються україноцентричної концепції вивчення окупаційного режиму, дистанціюються від радянської спадщини, справедливо вважаючи, що написані в той період праці є політично та ідеологічно заангажованими, а відтак необ'єктивними й застарілими. Проте разом із такими до категорії «застарілих» майже автоматично потрапила й значна частина доробку істориків української діаспори, створеного ще в 1950-1980-х рр. І це незважаючи на те, що їхні автори порушували й аналізували теми, які через зазначені вище причини були недоступні для дослідження радянськими істориками, зокрема й різноманітні аспекти німецького окупаційного режиму в Україні.

У радянський період, коли у вітчизняній історичній науці панувала марксистсько-ленінська методологія з її концепцією «Великої Вітчизняної війни радянського народу», праці зарубіжних істориків незалежно від наукових шкіл і напрямів, до яких вони належали, вважали наскрізь наповненими антирадянською пропагандою, зразками буржуазної фальсифікації історії війни¹. Подібних характеристик не уникла й книга І. Каменецького «Гітлерівська окупація України 1941-1944: дослідження тоталітарного імперіалізму», що була по суті першим ґрунтовним дослідженням нацистського окупаційного режиму в Україні. Видана в США в період загострення «холодної війни» та ще й написана українським емігрантом («зрадником соціалістичної Батьківщини») – усе це забезпечило праці І. Каменецького несприйняття, ігнорування й критику радянських істориків.

Ідеологічно неупереджений, об'єктивніший погляд на концепцію і зміст монографії І. Каменецького стали можливими тільки із здобуттям Україною незалежності на початку 1990-х рр. у рамках складання вже згаданої нами україноцентричної концепції історії Другої світової війни та нацистської окупації. Тоді ж українські історики почали активно залучати до наукового обігу фактичний матеріал книги й теоретичні узагальнення автора.

У сучасний період дослідження І. Каменецького найчастіше коментують у наукових статтях, присвячених дослідженню історіографії різноманітних аспектів нацистського окупаційного режиму в Україні², а також воно є предметом аналізу в історіографічних розділах дисертацій із проблем української історії періоду Другої світової війни³. Проте, незважаючи на можливий нині вільний доступ науковців до праці І. Каменецького та її активне використання в сучасних українських історичних студіях нацистської окупації 1941-1944 рр., досі немає її повного проблемно-тематичного огляду. Це можна пояснити тим, що сучасні науковці використовують цю монографію американського історика українського походження значною мірою поверхово, лише як обов'язкову для історіографічного аналізу працю з проблематики німецької окупації України періоду Другої світової війни. Тут варто наголосити, що книга І. Каменецького – це перша написана українським істориком ґрунтовна наукова праця, присвячена розкриттю німецької окупаційної політики в Україні 1941-1944 рр. і створена поза впливом марксистсько-ленінської методології, радянської ідеології та політики. Останнє й зумовило той факт, що монографія понад 30 років була недоступною в УРСР.

¹ Історіографія історії Української ССР / І. С. Хмель (отв. ред.). Київ: Наукова думка, 1986. С. 388-394; Коваль М. В. Україна: 1939-1941: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. Київ: Вища школа, 1995. С. 4.

² Лобода М. Працевикористання цивільного населення на окупованій території України (1941-1944 рр.): історіографія питання. Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. Вип. 12. Київ, 2009. С. 39; Петрова А. І. До питання про історіографію окупаційного режиму на Поділлі (1941-1944 рр.). Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. Збірник наукових праць. Вип. 8. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 231; Скоробогатов А. В. Проблема німецько-фашистської окупації України 1941-1944 рр. у західній історіографії. Історія України: маловідомі імена, події, факти. Збірник наукових праць. Вип. 26. 2004. С. 55.

³ Кицак Б. Ю. Медичне забезпечення населення у Райхскомісаріаті «Україна» в 1941-1944 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Житомир, 2018. С. 32; Кравчук Д. В. Радянський партизанський та підпільний рух на Рівненщині: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Рівне, 2015. С. 24; Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2005. С. 21.

Мета й завдання дослідження. Метою цієї статті є актуальний науковий аналіз праці українського історика еміграції Ігоря Каменецького «Гітлерівська окупація України 1941–1944: дослідження тоталітарного імперіалізму» (1956). Автор статті робить спробу докладно й об'єктивно проаналізувати, схарактеризувати й оцінити цю частину наукового доробку вченого, зокрема в контексті його оцінок основних засад, мети й цілей нацистської окупаційної політики щодо України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ігор Юліанович Каменецький народився 2 січня 1927 р. у м. Рогатині, повітовому центрі Станіславського воєводства Польщі. Наприкінці Другої світової війни, рятуючись від більшовиків, 17-річний Ігор разом з батьками емігрує до Австрії, де вивчає історію в університеті імені Карла і Франца м. Грац. У 1949 р. переїздить навчатися до Сполучених Штатів Америки, а 1952-го року здобуває ступінь бакалавра історії у Вільям Коледжі (штат Массачусетс). Продовжуючи навчання на докторській програмі з політології в Університеті Іллінойсу в Урбана-Шампейн, І. Каменецький у 1957 р. захищає докторський ступінь. Упродовж 1957–1995 рр. він працював на посадах доцента і професора кафедри політології Центрального Мічиганського університету в Маунт-Плезант (штат Мічиган), де викладав курси з міжнародних відносин. У 1966–1972 рр. Ігор Юліанович працює за сумісництвом директором міждисциплінарної програми Центрального Мічиганського університету з дослідження країн, що розвиваються. Протягом 1964–1965 рр. він головував у відділі з дослідження Росії та Східної Європи при Мічиганській академічній асоціації (1964–1965). У 1974–1978 рр. працював директором Мюнхенського проекту східноєвропейських студій. У 1980–1982 рр. професор І. Каменецький обирався головою Українсько-Американської асоціації університетських професорів, був членом Українського історичного товариства, Наукового товариства імені Т. Шевченка та Української вільної академії наук. Протягом 1964–1991 рр. Ігор Юліанович незмінно входив до складу редакційної колегії журналу «Український історик». Помер історик 29 липня 2008 р. у віці 81 року. Похований на кладовищі Ріверсайд (Riverside Cemetery) штат Мічиган, США. І. Каменецький відомий серед істориків української діаспори як автор праць про нацистську окупацію України, політику тоталітарних держав ХХ ст. та історії Української революції 1917–1921 рр.⁴ Проте наше дослідження присвячене першій і чи не найвідомішій праці вченого – його університетській монографії 1956 р. «Гітлерівська окупація України 1941–1944: дослідження тоталітарного імперіалізму» (“Hitler’s Occupation of Ukraine 1941-1944: A Study of Totalitarian Imperialism”).

Уже у вступній частині свого дослідження І. Каменецький змальовує трагічну картину трирічної німецької окупації України, розцінюючи завдані нею втрати як найтяжчі у всій вітчизняній історії. Розвиваючи цю думку, автор наголошує на чинниках, що привертали увагу нацистської верхівки до цієї частини східного простору: значні території, родючий ґрунт і багатий сировинний потенціал. Саме ці природні переваги України, на думку історика, зробили її найважливішою метою гітлерівської «політики розширення» у Східній Європі. Під німецькою окупацією Україна була перетворена на своєрідний полігон, такий собі «експериментальний район», де пройшла повне випробування практикою нацистська теорія вищої раси та освоєння нею нового життєвого простору.

Дослідник також виокремлює стадії втілення цієї політики: масове винищення «неповноцінних» народів і підготовка «очищених» територій до німецької колонізації. Звісно ж, такі вступні зауваження І. Каменецького різко дисонували з усіма тогочасними напрацюваннями його колег по інший бік історіографічного фронту «холодної війни», а відтак потребували аргументованого доведення. Цій меті вчений і присвятив основні розділи монографії.

Перший розділ книги («Ідеологічні та політичні передумови окупації») автор присвятив аналізу місця України в ідеологічних і політичних планах А. Гітлера. Послідовно висвітлюючи історію питання, І. Каменецький окреслює плани захоплення українських територій, які розробляли в німецьких імперських колах ще в ХІХ – на початку ХХ ст., аналізує такі ідеологічні положення “Mein Kampf” А. Гітлера, як вищість німецької арійської

⁴ Ковалів Ю. Б. Каменецький Ігор Юліанович. Енциклопедія Сучасної України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10822 Назва з екрану. (18.03.2020); Маркусь В. Kamenetsky Ihor. Encyclopedia of Ukrainian Diaspora. Наукове товариство ім. Т. Шевченка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.eudusa.org/index.php?title=Kamenetsky,_Ihor Назва з екрану. (18.03.2020).

Ігор Юліанович Каменецький
(2.01.1927-29.07.2008)

раси, теорія «життєвого простору» (нім. – Lebensraum), ідея захоплення та колонізації Східної Європи.

Як фаховий історик і політолог-міжнародник, І. Каменецький намагається витлумачити причини приходу А. Гітлера й утвердження його при владі в Німеччині ув 1933 р. Проте особливо важливими в контексті нашого історіографічного інтересу є думки дослідника, висловлені ним щодо місця України в зовнішній політиці Третього райху в 1933–1939 рр. Ідеться передусім про так званий німецький проєкт «Великої України» (вересень 1938 – березень 1939 рр.) та причини його відхилення. У розділі знайшлося місце для аналізу причин укладання радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 р. і подій початкового періоду Другої світової війни.

І. Каменецький переконаний, що головна книга націонал-соціалізму (“Mein Kampf”) була програмою дій її автора – А. Гітлера, якої він дотримувався та поступово реалізовував. Здійснюючи її аналіз, автор виділяє три ідеї, які вплинули на німецьку окупаційну

політику в Україні: 1) переконання, що слов’яни є нижчою расою; 2) Східна Європа і, особливо Україна, були ідеальним місцем для німецької сільськогосподарської колонізації; 3) найефективнішим і найтривалішим способом розширення нації є фізична сила та завоювання⁵.

Ідея захоплення Східної Європи зовсім не була новацією нацистів, адже існувала в німецькому імперському дискурсі ще з другої половини XIX ст. Про розширення кордонів Німецької імперії на схід, зокрема завдяки українським територіям чорноморського узбережжя, розмірковували ще канцлер Отто фон Бісмарк, імператор Вільгельм I та представники Пангерманського руху, а практичні спроби створення німецьких колоній на півдні України здійснили під час німецької окупації 1918 р. І. Вінклер і К. Лінденман (Ліндеквест)⁶.

Головною причиною гітлерівських прагнень захопити Україну І. Каменецький визначає її родючі ґрунти та сільськогосподарський потенціал, пояснюючи це тим, що в політиці повоєнного (після Першої світової війни) відновлення Німеччини нацистський диктатор робив акцент на її внутрішній розвиток і селян, які мали забезпечити населення достатньою кількістю продовольства. Проте Німеччина – індустріальна держава, а єдиним можливим напрямом для її розширення після Першої світової війни залишалася Східна Європа⁷. Відтак, активно пропагувалася ідея захоплення територій для облаштування сільськогосподарських колоній на сході Європи: «Ми, націонал-соціалісти, свідомо усуваємо зовнішньополітичну тенденцію довоєнного періоду [...] Ми зупиняємо нескінченний німецький рух на південь і захід і переводимо свій погляд на землю на сході. Нарешті, ми розриваємо колоніальну й комерційну політику передвоєнного періоду та переходимо до ґрунтової політики майбутнього. Якщо говорити про ґрунт у Європі сьогодні, то, насамперед, можна мати на увазі лише Росію та її васальні прикордонні держави»⁸.

Практична реалізація планів А. Гітлера стала можливою після його приходу до влади в Німеччині 1933 р. На думку автора монографії, Великобританія та Франція сприймали антикомуністичний Третій рейх як протизагро за вплив на сході і в центрі Європи. За логікою І. Каменецького прагматичні західні лідери усвідомлювали, що ні Польща, ні Румунія, ні країни Балтії не могли бути ефективним бар’єром, якщо Й. Сталін вирішить розпочати війну в Центральній Європі⁹. Як доказ реальності бажання фюрера захопити

⁵ Kamenetsky I. Hitler's occupation of Ukraine 1941-1944: a study of totalitarian imperialism. Milwaukee, Wisconsin: The Marquette University Press, 1956. P. 1.

⁶ Ibid. P. 2-3.

⁷ Ibid. P. 4-5.

⁸ Ibid. P. 4.

⁹ Ibid. P. 7.

Україну в майбутній війні, дослідник наводить свідчення німецьких та англійських політиків, датовані 1934–1938 рр.¹⁰.

Найбільшим зовнішньополітичним кроком гітлерівської Німеччини щодо України автор монографії називає проєкт «Великої України», що передбачав приєднання до Карпатської України (яка отримала автономію після Мюнхенської угоди 30 вересня 1938 р.) українських радянських територій. Польща та Румунія загалом його підтримували, адже з політичного та військового погляду краще по сусідству мати українську буферну державу, ніж «червоного гіганта» з 180-мільйонним населенням. Протилежною була позиція Великої Британії: підконтрольна Німеччині «Велика Україна» порушить баланс сил у Європі та перетворить Німеччину А. Гітлера на куди більшу загрозу, ніж Радянський Союз. Проте ідея «Великої України» зникла з німецьких геостратегічних розрахунків так само швидко, як і з'явилася. Вона була згорнута в березні 1939 р., коли Німеччина окупувала Чехію та Моравію, а Угорщина захопила Карпатську Україну¹¹.

Другий розділ монографії І. Каменецького («Напередодні операції «Барбаросса») присвячений підготовці гітлерівської Німеччини до війни проти Радянського Союзу, аналізу політичного, економічного й соціального становища в СРСР у 1939–1940 рр. Автор поступово підводить читача до української проблематики в контексті підготовки до вирішення «східного питання», послідовно аналізуючи процес розгортання війни в Європі в 1939–1940 рр., зокрема захоплення Німеччиною Польщі та Західної Європи, підготовка плану війни проти СРСР («Барбаросса»), а також похідних від нього планів адміністративного поділу окупованих радянських територій. У цьому контексті І. Каменецький зставляє дві тактично протилежні концепції політичної перебудови окупованого східного простору А. Розенберга та А. Гітлера. Автор характеризує події, що передували нападу нацистської Німеччини на СРСР, порушуючи при цьому питання готовності Радянського Союзу до війни в 1939–1940 рр. і проблему ставлення населення Української РСР до можливого німецького нападу.

На думку І. Каменецького, війна з більшовизмом була ядром ідеології націонал-соціалізму, а метою цієї війни було захоплення «родючих рівнин України, сонячного Криму, субтропічного Кавказу» в ході блискавичної військової кампанії. Аналізуючи політичні розрахунки А. Гітлера, автор монографії стверджував, що вони ґрунтувалися на впевненості в тому, що після падіння СРСР у Європі більше не буде країни, за допомогою якої Англія зможе продовжувати війну і, зрештою, погодиться на мирну угоду¹².

Після схвалення плану «Барбаросса» нацистська верхівка взялася за розроблення планів адміністративного та політичного устрою майбутніх окупованих територій сходу. Вони мали полегшити управління цими величезними територіями після розгрому СРСР. Відповідальним за цей напрям роботи А. Гітлер призначив вихідця зі Східної Пруссії А. Розенберга. Він був єдиним у вищому керівництві райху, хто знався на Росії, її проблемах і володів російською мовою. 20 червня 1941 р. А. Розенберг презентував фюреру та його оточенню свою політичну концепцію повоєнного облаштування Східної Європи. І. Каменецький викладає її зміст в одному короткому реченні: «Радянська імперія має бути розділена на п'ять частин – Велика Фінляндія, Балтійський протекторат («Остланд»), Українська національна держава, Кавказька федеративна держава та Росія»¹³. Як бачимо, у цій моделі Україні відводилася роль підконтрольної Німеччині «буферної» держави. Передбачалося, що Україна матиме власний уряд, проте перебуватиме під повним політичним і військовим контролем райху. Територія Української держави мала складати 1,1 млн кв. км із населенням у 59,5 млн. Окрім суто українських земель, до її складу мали ввійти російські території з частково українським етнічним населенням – Курська, Саратовська, Тамбовська і Воронезька області колишньої РРФСР. Концепція А. Розенберга передбачала позиціонування Німеччини як «визволительки російських народів», яка здійснює політичний та військовий контроль у «звільнених районах», а добре продумане й уміле маніпулювання на психологічних і національних чинниках місцевого населення мало забезпечити вигідне Німеччині управління¹⁴.

Проте, концепція А. Розенберга не була затверджена фюрером. 16 липня 1941 р. А. Гітлер представив власний варіант політики щодо окупованих територій СРСР. Він відкинув ідею утворення напівзалежних держав та проголосив плани німецької колонізації:

¹⁰ Ibid. P. 9, 12.

¹¹ Ibid. P. 8-15.

¹² Ibid. P. 21.

¹³ Ibid. P. 23.

¹⁴ Ibid. P. 23-25.

«Крим мав бути очищений від усіх іноземців та заселений німцями. Так само староавстрійська Галичина повинна стати рейхсгебітом [...] Колонія Волги повинна потрапити під німецьку сюзеренність, а Баку має стати німецькою концесією [...]»¹⁵. Політика управління зводилася до таких положень: оволодіння радянською територією з метою її убезпечення та впорядкування; заборона створювати військові формування із представників місцевих народів; приховування від місцевого населення справжньої мети реалізації політики остаточного врегулювання на Сході.

У монографії І. Каменецький спробував проаналізувати причини катастрофічних поразок Червоної армії в початковий період війни з Німеччиною. На думку вченого, саме політичні репресії і складне економічне становище СРСР, а також небажання значної частини населення воювати за радянську владу призвели до того, що за кілька місяців війни німецькі війська «дійшли до воріт Москви, підкорили майже всю Україну, захопили 3 906 000 військовополонених і взяли під контроль територію, удвічі більшу, ніж Франція»¹⁶. Понад те, відступ Червоної армії з Балтії, Білорусії та України став сигналом до відновлення незалежного національного життя. Однак ці процеси жорстко придушувалися німецькою окупаційною адміністрацією¹⁷.

У третьому розділі монографії («Німецька окупаційна політика в роботі») автор проаналізував хід і наслідки практичної реалізації німецької окупаційної політики в Україні. І. Каменецький окреслює кроки нацистів, спрямовані на територіальне розчленування України на окремі окупаційні зони, та простежує організацію системи управління Райхскомісаріатом України та Округою Генеральної губернії «Галичина» (нім. – Galicien). Окремі сюжетні лінії цього розділу присвячені темі Голокосту єврейського населення й заходам нацистів, спрямованим на скорочення чисельності українського населення; культурній та освітній політиці, примусовим трудовим депортаціям місцевого населення до Німеччини; планам 1942–1943 рр. щодо німецької колонізації й нацистському земельному законодавству для України.

Аналізуючи адміністративно-територіальний поділ окупованої нацистами та їхніми союзниками України, І. Каменецький виокремлює чотири окупаційні зони: 1) території під адміністративним управлінням Румунії (Бессарабія, Північна Буковина та частина Південної України між річками Дністер та Буг); 2) округа «Галичина», включена до складу Генеральної Губернії (Західна Україна); 3) Райхскомісаріат України (центральні українські райони, Волинь, Поділля та частина Полісся); 4) територія під німецькою військовою адміністрацією (східна частина України – район Донбасу та Харків)¹⁸.

Використовуючи метод історичної компаративістики, автор зіставляє адміністративний устрій та організацію управління Райхскомісаріатом України й Генеральною губернією, зокрема І. Каменецький порівнює владні повноваження райхскомісара України Е. Коха та генерал-губернатора Г. Франка. За висновком історика, управління Райхскомісаріатом України та Генеральною Губернією було обмежене центральною імперською владою у сферах поліції (Г. Гімmlер), економічного планування, експлуатації природних ресурсів (Г. Герінг), залізничного сполучення та пошти, за які відповідали військові. На думку автора монографії, формальні відмінності статусів обох керівників окупаційних адміністративних утворень полягали в тому, що Г. Франк підпорядковувався А. Гітлеру, а Е. Кох – райхсміністру окупованих східних територій А. Розенбергу. Проте Е. Кох установив тісний прямий контакт із А. Гітлером і, власне, міг собі дозволити «переступити через голову» А. Розенберга. Автор монографії виокремлює ще одну важливу відмінність між цими двома окупаційними утвореннями – у ривні самоврядування. Зокрема, місцеве населення в Райхскомісаріаті України отримало можливість створювати лише міські або сільські управи. Стосовно ж Генеральної Губернії, то тут окупанти дозволили утворювати єврейські, польські та українські «комітети з питань допомоги», які виступали посередниками між відповідними національними громадами та німецькою владою. Дослідник стверджує, що саме завдяки існуванню цих структур самоуправління українці змогли, наприклад, відкривати середні школи та літні табори для молоді, проводити громадські заходи, а німці – використовували їх для впливу на населення, отримання статистичних даних, заохочення молоді до виїзду на роботу до Німеччини¹⁹.

¹⁵ Ibid. P. 25.

¹⁶ Ibid. P. 29.

¹⁷ Ibid. P. 33.

¹⁸ Ibid. P. 36.

¹⁹ Ibid. P. 37-38.

Серед заходів окупантів, спрямованих на підготовку німецької колонізації України, І. Каменецький називає: 1) біологічне скорочення місцевого населення; 2) розповсюдження рабської праці українців по всьому Третьому райху; 3) масштабне розселення місцевого населення у східному напрямку.

Першими жертвами німецької політики колонізації «східного простору» стали євреї. Спочатку єврейське населення депортували із сіл і містечок у великі міста, де закривали у гето. Восени 1941 р. почалися масові розстріли, жертвами яких до кінця року стали 200 000 українських євреїв²⁰. У 1942 р. вціліле єврейське населення розділили на категорії, відповідно до їх працездатності та потреб німецької армії й адміністрації. Першими знищували непрацездатних, а потім усіх інших. Унаслідок політики Голокосту до весни 1943 р. в Райхскомісаріаті України та Генеральній Губернії майже не залишилося єврейського населення. І. Каменецький доходить висновку, що масові страти єврейського населення стали серйозним стратегічним прорахунком німецької окупаційної політики, адже єврейське населення України становило найбільший ресурс кваліфікованих ремісників і професійних робітників²¹. Щодо українців, то нацисти планували скорочення їх чисельності передусім у районах, відведених для колонізації. З цією метою окупанти застосовували штучний голод (у великих містах і таборах військовополонених), страти заручників, заохочення пияцтва та скорочення медичної допомоги для місцевого населення²².

Ще одним наслідком окупаційного режиму нацистів автор монографії називає культурне поневолення українців. На думку І. Каменецького, питомими чинниками такої політики були: винищення української інтелігенції й освічених громадян; мінімальний рівень освіти; знищення, пограбування та вивезення до Німеччини бібліотек, музеїв і наукових установ²³. Різко проти розвитку інтелектуальної та культурної діяльності в Україні виступив Е. Кох, який називав представників української інтелігенції й еміграції «силами українського руху за національну незалежність», а «Просвіти» вважав «замаскованими установами українських шовіністів»²⁴. На думку дослідника, нацистська політика культурного поневолення передбачала позбавлення українського народу його традицій та будь-яких думок, вищих за ручну працю; усунення ненімецьких культурних досягнень у районах, призначених для колонізації²⁵.

За даними автора, вища ієрархія Третього райху розглядала Генеральну Губернію як «польський трудовий табір». Відповідно, коли в 1941 р. Галичина стала його частиною, Г. Франк схвалив подібну політику щодо українців: «Вони, як і поляки, повинні залишатися в нашому розпорядженні як робоча сила [...]»²⁶. У середині 1941 р. перші робітники з Галичини та «польської» України приїхали на роботу до Німеччини. Тут їх тримали в казармах за колючим дротом та позначали знаками «OST» або «Poland»²⁷. У середині 1942 р., коли поширилися чутки про таке дискримінаційне ставлення до робітників з України, добровільний набір на роботу в Німеччині сповільнився. Відтак, німецька влада почала застосовувати примусові терористичні заходи набору робочої сили, як наприклад: каральні експедиції в села, що не дотримувалися квоти робітників; спалення будинків та утримання в концтаборах родичів тих, хто відмовився від праці в Німеччині; полювання на майбутніх робітників у громадських місцях (на вулицях, вокзалах, ринках і навіть у церквах)²⁸.

Німецькі плани колонізації передбачали створення в Генеральній Губернії провінції Вандален (нім. – Vandalen). У 1942 р. виникло перше німецьке поселення поблизу Замостя, а на 1943 р. передбачалося масове розселення німців у Східній Галичині та колишньому Люблінському воєводстві. Проте цим планам не судилося бути реалізованими. Цікаво, що головною причиною відтермінування створення колоній до завершення війни І. Каменецький бачив карпатський рейд партизанського з'єднання С. Ковпака, що досягнуло цього району в липні 1943 р., а також початок української національної партизанської війни²⁹.

Нацистську земельну політику в Україні автор монографії трактує як одну з важливих складових німецької колонізаційної стратегії на сході Європи. На думку І. Каменецького, указ А. Розенберга від 15 лютого 1942 р. залишив незмінною чинну радянську систему колгоспів,

²⁰ Ibid. P. 38.

²¹ Ibid. P. 39.

²² Ibid. P. 40-42.

²³ Ibid. P. 44-45.

²⁴ Ibid. P. 43.

²⁵ Ibid. P. 45-46.

²⁶ Ibid. P. 43.

²⁷ Ibid. P. 46.

²⁸ Ibid. P. 47.

²⁹ Ibid. P. 48-49.

лише переінакшивши їхню назву та поставивши під німецький контроль на місцях. Про важливість для німців збереження централізованого управління сільським господарством в окупованій Україні говорить і наведена автором статистика: протягом усього періоду окупації тільки 10 % орних земель обробляли приватні власники. Другий указ, виданий 3 червня 1943 р., передбачав розподіл землі серед усіх селян, які змогли її обробляти. Проте, на думку дослідника, час німці втратили, другий етап «земельної реформи» було розпочато занадто пізно – у період німецьких невдач на Східному фронті та посилення партизанської війни³⁰.

Четвертий розділ монографії І. Каменецького («Між ковадлом та молотом») присвячений аналізу становлення та розвитку українського національного руху під час окупації. У цьому контексті автор описує становлення українського руху за незалежність на початку німецько-радянської війни, кваліфікуючи його як «антирадянський та антиросійський»; репресивні акції німців щодо придушення українського національного руху в 1941–1942 рр.; діяльність емігрантського Уряду УНР та обох фракцій Організації українських націоналістів (ОУН); реакцію патріотично налаштованого населення на політику нацистів щодо України. У порівняльному ключі дослідник аналізує німецьку політику щодо національних рухів інших народів СРСР. Характеризуючи еволюцію нацистської політики на сході Європи в 1943–1944 рр., автор висвітлює становлення «власівського руху» та створення Російської визвольної армії (РВА), інших військових підрозділів, що формувалися з неросійських народів Радянського Союзу.

Автор підкреслює «антирадянський» та «антиросійський» характер національних рухів, що виникли в «неросійських районах» окупованого німцями СРСР. І. Каменецький аналізує події 30 червня 1941 р. у м. Львові (проголошення Акту відновлення Української держави та створення тимчасового національного уряду), створення Українських національних рад в Рівному (липень) та Києві (жовтень 1941 р.)³¹. Причиною швидкого придушення нацистами спроб легалізації українського державницького руху вчений називав чітке дотримання гітлерівської лінії на домінування військових і поліцейських сил Німеччини у Східній Європі. Останнє, за переконанням А. Гітлера, виключало будь-яку співпрацю з місцевими національними групами, що мали би бути придушені³².

Першими потрапили під репресії німців і зазнали переслідувань члени так званих «похідних груп» (І. Каменецький називає їх «групами завдань»), створених обома фракціями ОУН на своїх базах у Західній та Центральній Європі. За версією дослідника, увійшовши в Україну разом із військами Вермахту, ці групи мали завдання поширювати національну пропаганду та створювати місцеві органи української адміністрації. Кілька похідних груп німецька поліція затримала у Василькові, Фастові, Балті, Миколаєві, Джанкої. Частина їхніх членів було страчено. Створені ОУН-Б у співпраці з німецькою військовою розвідкою українські формування «Роланд» і «Нахтігаль» після придушення німцями спроби проголошення Акту відновлення незалежності були реорганізовані в поліцейські батальйони та вислані з України до Білорусі³³. У листопаді 1941 р. німці стратили організаторів політичного мітингу ОУН-М з нагоди 20-ї річниці розстрілу більшовиками біля містечка Базар на Житомирщині полонених вояків армії УНР – учасників Другого зимового походу. Наступною антиукраїнською акцією нацистів стала страта членів літературного гуртка ОУН-М у Києві (Олена Теліга, Іван Рогач, Олег Кандиба)³⁴. І після цих каральних акцій німці продовжили «чистки» місцевої української адміністрації, допоміжної поліції та преси від прихильників націоналістів.

Розмірковуючи над проблемами, що постали перед німецькою окупаційною адміністрацією в контексті управління захопленими територіями на Сході, автор книги зазначає, що в керівництві Третього райху існували принаймні дві групи посадовців, які реально усвідомлювали не тільки суто військові труднощі завоювання Радянського Союзу, але й усю складність управління цим величезним окупованим простором. Саме вони вбачали можливість використання з цією метою активних учасників національних рухів народів СРСР.

На думку І. Каменецького, перша така група сформувалася в Імперському міністерстві східних окупованих територій, у складі якої був міністр А. Розенберг та чиновники його відомства – О. Брейтгам та Г. Менде. Саме ці керівники окупаційного апарату й закликали

³⁰ Ibid. P. 49-50.

³¹ Ibid. P. 53.

³² Ibid. P. 54.

³³ Ibid. P. 55.

³⁴ Ibid. P. 56.

«модернізувати» німецьку політику в східних областях, надати обмежену «політичну свободу» неросійським націям, особливо Україні. Друга група складалася з військових, а її гіпотетичними «членами» автор монографії називає полковника генерального штабу Вермахту К. Штауферберга, генералів Р. Гелена та Е. Кестрінга. Вони виступали за створення з «російських» дезертирів і військовополонених антирадянських військових частин³⁵. Однак, вони не змогли переконати А. Гітлера змінити чинну політичну лінію щодо Східної Європи. Улітку 1944 р., коли Г. Гімmlер дозволив формування Російської визвольної армії, до Вермахту вже було залучено від 900 тис. до 1 млн представників східноєвропейських народів, 220 тис. із яких становили українці³⁶.

Головною метою політики А. Гітлера на сході Європи І. Каменецький називає закріплення німецького «життєвого простору». Україні ж, на його думку, відводилося ключове місце в колонізаційній стратегії Lebensraum. Польща, Білорусь і країни Балтії мали перебувати під безпосередньою німецькою адміністрацією як території, що пов'язували Німеччину з Україною. Франція, Сербія, Хорватія та Норвегія залишалися політично залежними від Третього райху. Решта європейських країн мали перебувати під німецькою гегемонією в моделі так званої «нової Європи»³⁷.

У п'ятому розділі книги («Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр.») автор висвітлює проблематику руху Опору, аналізуючи його складові, що мали різне політичне й національне спрямування та з різною активністю діяли на території окупованої нацистами України. Ключовими проблемами цієї частини дослідження є радянський, національний (український) та польський партизанські рухи на різних етапах їхньої діяльності. Автор не обходить увагою формування української дивізії СС «Галичина», а також проблему впливу українського національного руху Опору на окупаційну політику.

З погляду на тактику руху Опору І. Каменецький виділяє два типи «антинімецької партизанської війни в Україні». До першого типу такої війни вчений зараховує дії спеціально підготовлених невеликих груп. Другий тип, на його думку, репрезентують більші за чисельністю й неоднорідні за складом партизанські загони та з'єднання, що виникли за стихійної участі населення³⁸. Дослідник деталізує кадровий склад радянської партизанської війни «першого типу». Його складали підготовлені ще до окупації ізольовані групи, що перечекали стрімкий наступ німецьких військ, а також військові спецгрупи, які перейшли лінію фронту пізніше. Важливим для розуміння окупаційної політики нацистів в Україні є твердження автора про те, що А. Гітлер використовував радянську партизанську війну як привід для ліквідації небажаного й нелояльного до німців місцевого населення. З огляду на це вчений цитує таємний наказ В. Кейтеля від 16 вересня 1941 р., що надавав право розстрілювати 50-100 осіб заручників із числа місцевого населення за вбивство одного німецького військового. Дослідник стверджує, що «червоні партизани» досить часто використовували цю терористичну тактику німців на свою користь, вбиваючи кількох німців, руйнуючи лінії зв'язку і швидко відступаючи, піддаючи тим самим місцеве населення «гніву німецької помсти». На думку І. Каменецького, така тактика звично використовувалася радянськими партизанами в сільських районах, де серед місцевого населення були поширені антирадянські настрої або ж активно діяли українські партизанські групи³⁹.

Серед «нерадянських партизанських груп», що, за класифікацією І. Каменецького, репрезентують другий тип партизанської війни, автор відніс групу отамана Бульби-Боровця; партизанські відділи ОУН обох фракцій та польське підпілля⁴⁰. На початку 1943 р. відбулося об'єднання українських партизанських груп в Українську повстанську армію (УПА), що розпочала партизанську війну на території Райхскомісаріату України в межах Волині та Поділля⁴¹.

На території округи «Галичина» до літа 1943 р. не спостерігалось якогось активного руху Опору. Причину цього автор монографії вбачав у початку кампанії німців з формування добровольчої польової дивізії СС з українського населення регіону. Задля цього окупанти пішли на постуки, пообіцявши надати дивізії «український характер», звільнити військовополонених і політичних в'язнів, а в майбутньому визнати незалежність України⁴².

³⁵ Ibid. P. 60-61.

³⁶ Ibid. P. 61-62.

³⁷ Ibid. P. 64-65.

³⁸ Ibid. P. 67.

³⁹ Ibid. P. 68.

⁴⁰ Ibid. P. 69.

⁴¹ Ibid. P. 70-71.

⁴² Ibid. P. 73-74.

Ідея створення дивізії належала губернатору дистрикту доктору О. Вехтеру та групі офіцерів СС. Водночас, аналізуючи перспективи дотримання згаданих вище обіцянок, автор слушно зауважує, що ініціатори створення військового формування не мали жодних повноважень якось коригувати перебіг німецької політики щодо України чи якогось її окремого регіону⁴³.

Серед методів боротьби з партизанською загрозою, що їх практикували окупанти в Україні, І. Каменецький називає каральні (військові та поліцейські) експедиції, терор, спрямований проти місцевого населення, а також антипартизанську пропаганду. Проте в окремих окупаційних зонах існувала своя «специфіка». Наприклад, у Райхскомісаріаті України німецька тактика передбачала розстріл політичних в'язнів і заручників (у великих містах) і масові страти сільського населення, яке підтримувало партизанів. Нерідкими були випадки, коли жорстокі каральні акції німці застосували проти населення сіл, яке не мало жодного стосунку до партизанів, не підтримувало їх, а лише опинялося в зоні дії партизанських загонів⁴⁴. Натомість в окрузі «Галичина», який нацисти вважали частиною імперської території, окупанти зберегли видимість закону. 10 жовтня 1943 р. для боротьби з партизанами були запроваджені військові суди, що зазвичай засуджували партизанів і підпільників до смертної кари⁴⁵.

Узагальнюючи власні спостереження, І. Каменецький зазначає, що нацистська антипартизанська пропаганда ґрунтувалася на чотирьох пунктах: 1) національні партизани – це червоні агенти; 2) населення, що підтримує національних партизанів, буде покаране Страшним судом Господа; 3) німецька зброя є непереможною; 4) Німеччина символізує європейську культуру та цивілізацію. Проте загальний висновок автора щодо ефективності німецької антипартизанської пропаганди є далеко не оптимістичним. Учений доходить висновку, що методи боротьби нацистів з українським партизанським рухом не те що не сприяли підтримці місцевим населенням окупаційного режиму, але й навпаки – змушували все більше молодих чоловіків і жінок приєднуватися до партизанів⁴⁶.

На думку автора, партизанська війна в Україні мала значний негативний вплив на військові комунікації німців, зокрема на перевезення військ і постачання фронту. Рух Опору паралізував німецьку цивільну адміністрацію, що фактично не контролювала цілі регіони, поставив під загрозу систематичне постачання харчів і сировини до Німеччини⁴⁷. На підтвердження цих своїх висновків І. Каменецький наводить звіт генерального комісара округу «Житомир» Е. Лайзера від 30 червня 1943 р.: «У результаті активної діяльності партизанських груп ми контролюємо лише 40% земель, які раніше регулярно оброблялися... 80% усіх лісів у цьому окрузі, зайняті партизанами...»⁴⁸.

У висновках свого дослідження І. Каменецький відстоює дві ключові думки, що, з одного боку, характеризували роль і значення України в контексті нацистської політики війни за світове панування, а з іншого, – свідчили про «український рахунок» у перемозі над нацизмом. Україна, маючи 200 тис. квадратних миль найбагатшої в Європі землі, була для А. Гітлера найбажанішою територією для захоплення та колонізації⁴⁹, втративши в роки війни близько 10 млн осіб, більшість із яких стала жертвами нацистської окупаційної політики⁵⁰.

Висновки. Спроба об'єктивного й змістовного аналізу монографії І. Каменецького «Гітлерівська окупація України 1941–1944: дослідження тоталітарного імперіалізму» (1956) дає змогу зробити висновок про те, що автор праці зробив для свого часу новаційний внесок у вивчення проблеми. Уперше в тогочасній історіографії дослідник комплексно й на конкретних фактах продемонстрував стратегічне значення України для східноєвропейської політики А. Гітлера. На думку вченого, сільськогосподарський та сировинний потенціал були для нацистського диктатора вирішальними в його оцінках України як майбутнього «життєвого простору» для німецької сільськогосподарської колонізації. Після окупації

⁴³ Ibid. P. 75.

⁴⁴ Ibid. P. 78.

⁴⁵ Ibid. P. 79.

⁴⁶ Ibid. P. 79.

⁴⁷ Ibid. P. 81–82.

⁴⁸ Ibid. P. 80.

⁴⁹ Ibid. P. 83.

⁵⁰ Ibid. P. 84.

України фюрер самостійно визначив її майбутнє як території для колонізації німецькими селянами. Саме тому, ще в ході активних бойових дій на сході України нацисти готували українські землі до колонізації: очищували їх від «надлишків» місцевого населення, а вцілілих перетворювали на дешеву й слухняну робочу силу. Перше здійснювалося методами геноциду й терору (знищення єврейського населення, впровадження політики голоду, розстріли заручників, скорочення медичного обслуговування місцевого населення). Друге передбачало знищення української інтелігенції, максимальне обмеження рівня освіти, зведення до мінімуму культурної діяльності, використання українського населення як робочої сили на теренах нацистської Німеччини. Однією з причин краху гітлерівської колонізаційної політики щодо України історик називає її принциповість і незмінність, тобто небажання фюрера враховувати наявні на окупованих територіях реалії, особливо після краху нацистського блицкригу.

Незважаючи на об'єктивну обмеженість джерельної бази монографії І. Каменецького, для його праці характерні промовистість, різноманітність і репрезентативність фактичного матеріалу, глибина аналізу обраних для дослідження проблем, продуманість і точність авторських характеристик, міркувань, висновків та узагальнень щодо більшості аспектів реалізації нацистської окупаційної політики в Україні. Саме ці переваги тексту автора стали причиною того, що цей «історіографічний раритет» активно цитували вітчизняні історики в 1990-х рр. Водночас, ціла низка цілком конкретних концептуальних підходів дослідника, щоправда вже на кількісно та якісно новій і доступній історикам джерельній базі, були використані як вихідні тези в ході аналізу особливостей нацистського «нового порядку» в Україні 1941–1944 рр. В історіографічному контексті не меншу перспективу мають й інші праці І. Каменецького, зокрема його монографія «Німецька політика життєвого простору у Східній Європі під час Другої світової війни» (1957). Проте, це тема наступних досліджень.

REFERENCES

- Kamenetsky, I. (1956). *Hitler's occupation of Ukraine 1941-1944: a study of totalitarian imperialism*. Milwaukee: The Marquette University Press. [in English].
- Koval', M. V. (1995). *Ukraina: 1939–1941: Malovidomi i neprochytani storinky istorii* [Ukraine: 1939-1941: Little-known and unread pages of history]. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
- Kovaliv, Yu. B. (2012). *Kamenets'kyj Ihor Yulianovych. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10822 (Date of access: 18.03.2020). [in Ukrainian].
- Kravchuk, D. V. (2015). *Radians'kyj partyzans'kyj ta pidpil'nyj rukh na Rivnenschnyni* [Soviet partisan and underground movement in Rivne region]. (Candidate's thesis). Rivne. [in Ukrainian].
- Kytsak, B. Yu. (2018). *Medychne zabezpechennia naseleennia u Rajkhskomissariati «Ukraina» v 1941–1944 rr.* [Medical Support of the Population in Reichskommissariat Ukraine during 1941–1944]. (Candidate's thesis). Zhytomyr. [in Ukrainian].
- Loboda M. (2009). *Pratsevykorystannia tsyvil'noho naseleennia na okupovanij terytorii Ukrainy (1941–1944 rr.): istoriohrafiiia pytannia* [Labor use of civil settlement in the occupied territory of Ukraine]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, (12), 31–44. [in Ukrainian].
- Markus, V. (2009). *Kamenetsky Ihor*. Encyclopedia of Ukrainian Diaspora. URL: http://www.eudusa.org/index.php?title=Kamenetsky,_Ihor (Date of access: 18.03.2020). [in Ukrainian].
- Nesterenko, V. A. (2005). *Okupatsijnyj rezhym u vijs'kovij zoni Ukrainy v 1941–1943 rr. (administratyvnyj, ekonomichnyj ta sotsiokul'turnyj aspekty)* [Occupation regime in the military zone of Ukraine in 1941–1943 (administrative, economic and social-cultural aspects)]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
- Petrova, A. I. (2011). *Do pytannia pro istoriohrafiiu okupatsijnoho rezhymu na Podilli (1941–1944 rr.)* [To a question of the historiography of the occupation regime in Podolia (1941–1944)]. *Naukovyj chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 6: Istorychni nauky*, (8), 229–238. [in Ukrainian].
- Skorobohatov, A. V. (2004). *Problema nimets'ko-fashysts'koi okupatsii Ukrainy 1941–1944 rr. u zakhidnij istoriohrafii*. [The Problem of German-Nazi Occupation of Ukraine during 1941-1944 in Western Historiography]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*, (26), 56–67. [in Ukrainian].
- Hmel', I. S. (Ed.) (1986). *Istoriografiya istorii Ukrainskoj SSR* [Historiography of the history of the Ukrainian SSR]. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].